

Szelényi Iván: A szociológia hármas válsága

megjelent a szocio.hu 2016/1-es számában

(Adamik Mari előszavával)

Szeretettel küldöm Ferge Zsuzsának! Ivan Szelényi "A szociológia hármass válsága" Socio.hu 2016/1

Belegondolni is fáj, hogy mitől menekülhattunk volna meg, ha anno, a Ferge-Kornai vitában a hazai értelmiség úgy foglalt állást, amiként most (ma, 2016!) Szelényi teszi.

"Ha a szociológia vissza akarja szerezni politikai küldetését, nem követheti a közgazdaságtan diktálta trendet. Joseph Stiglitz szavaival: „A közgazdaságtan szaktudományból a szabadpiaci kapitalizmus törzsszurkolójává vált – ez az eltolódás pedig sokkal nagyobb mérvű, mint a közgazdászok gondolni szeretik... Vissza kell szerezni a közgazdaságtantól illetékességünket a nagy társadalmi kérdések megválaszolására, kritikai látásmódunkat, mégpedig azt, amely Marx és Weber klasszikus szociológiájára olyannyira jellemző volt...A marxi-weberi kritikai szociológiához való visszatérés élesen szemben áll a neoklasszikus közgazdaságtan kapitalizmus éljenzésével.A neoklasszikus szociológia egyben arra is hivatott lenne, hogy meghaladjuk azt a sztereotípiát, miszerint a közgazdászok okosak, a szociológusok pedig jótét lelkek, a nagy kérdésekkel a közgazdászok foglalkoznak, a szociológusok pedig csak részletkérdéseken szöszmötölnek...Amint a szociológia visszatér fő problémáihoz – az osztályhoz, a genderhez, a nemzeti-etnikai hovatartozáshoz (race) és ezek egyenlőtlenségeihez, hatalomhoz, szegénységhez, elnyomáshoz, kizsákmányoláshoz, az előítéletekhez –, azon nyomban megtalálja érdeklődőit és visszatérnek a régi szép idők, amikor a diákok még a lépcsőkön is ültek...”

SZELÉNYI IVÁN

A SZOCIOLÓGIA HÁRMAS VÁLSÁGA¹

FORDÍTOTTA: ÉBER MÁRK ÁRON

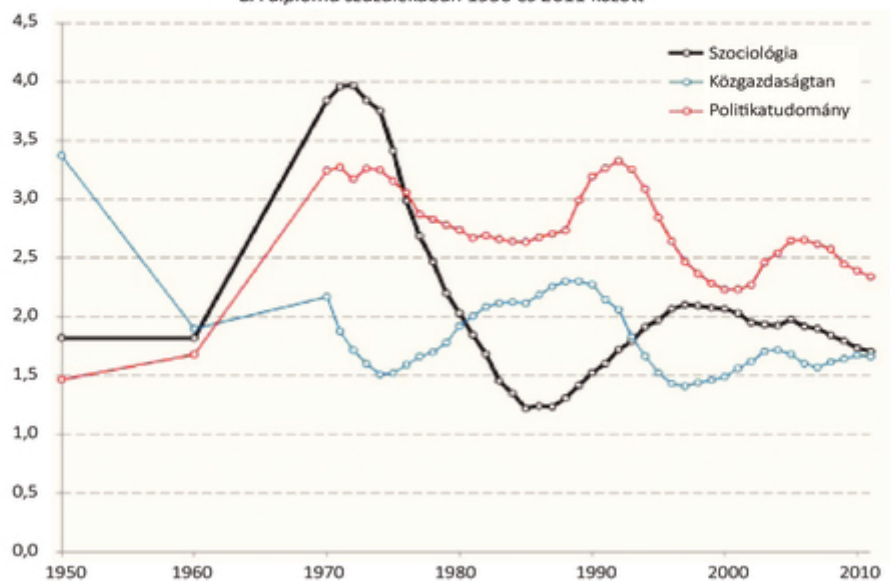
Immár 45 éve annak, hogy megjelent Alvin Gouldner híres könyve a szociológia közelgő válságáról (*The Coming Crisis of Western Sociology*, 1970). Akárcsak a legtöbb nagy elmélet, Minerva baglya is az alkony beálltával kezdi meg repülését. Gouldner e könyvében Parsons (kvázi)pozitivist funkcionálisizmusának bukását vetítette előre és egy reflexívebb szociológia felemelkedését jósolta meg. Nos, 1970-re a parsons-i szociológia valóban meghalt, szakmánk egy sokkal érdekesebb korszakba lépett. A helyét egy üdítően reflexív, kritikai szociológia vette át, amit olyan szerzők jellemeznek, mint Alvin Gouldner, a fiatal Marty Lipset, C. Wright Mills, S. M. Miller, Lee Rainwater, Pierre Bourdieu, David Lockwood, Ralph Miliband, Claus Offe és az ifjú Ralf Dahrendorf, aki akkor még nem volt tagja a Lordok házának. (De említhetnék néhány nevet az akkor még szocialista Kélet-Európából is: Zygmunt Bauman, Leszek Kolakowskit, a jugoszláv Praxis-csoportot.) Munkáik mágnesként vonzották a hatvanas-hetvenes évek egyetemistáit. Nem csupán kivételesen nagy számban, de szokatlanul jó minőségűekkel rendelkező fiatalok érdeklődtek ekkor a szociológia iránt. Így hát, amikor Gouldner a szociológia válságát jövendölte, úgy látszott, a válságnak pont vége és a szakma éppen megtalálta a kiutat a strukturalista-funkcionalizmus zsákutcájából. A szociológia egyenesen virágzott, a radikális egyetemisták Mekkáivá vált – azok ugyanis, akik a hatvanas-hetvenes években radikálisnak akarták tudni magukat, okosnak is akarták tudni magukat.

A „Bevezetés a szociológiába” kurzusok, amelyek mindaddig a megfeszített és empirikusan is vizsgálható fogalmak unalmas telefonkönyvére emlékeztettek, egyszeriben a politikai mozgósítás színtereivé váltak. Az órák látogatóinak száma hirtelen megugrott, 1950 és ’72 között a szociológia szakon tanulók száma csaknem három és félszeresére nőtt. Az emelkedés csúcspontján, 1971–1972-ben, 100 BA-diplomából 4 szociológus diploma volt – az addig megszokott kétszerese. (Lásd az 1. ábrát!)

Az ezredfordulóra aztán megérkezett a válság. A társadalomtudományok, kezdve a közgazdaságtannal és folytatva a politológiával, az alapokig hatóan átalakultak. A neoklasszikus közgazdaságtan, a racionális döntés-

¹ Eredeti megjelenése: Ivan Szelényi: The triple crisis of sociology. *Contexts*, April 20. 2015. Elérhetősége: <http://contexts.org/blog/the-triple-crisis-of-sociology/>.

1. ábra. Szociológia, közgazdaságtan és politológia BA diplomák valamennyi, az Egyesült Államokban kiadott BA diploma százalékában 1950 és 2011 között

Forrás: NCES Digest of Education Statistics

elmélet és a kísérleti kutatások tűntek az átalakulás győzteseinek. És a szociológusok? Mintha még mindig csak fogalmaznák a válaszaikat. Az egyetemisták elvesztették érdeklődésüket a radikális elméletek iránt. Sokuk időközben konzervatívvá vált, karrierjük és nyugdíjalapjuk is jobban nyugtalanítja őket. A szociológia tanszékeknek keményen meg kell harcolniuk képzéseik hallgatói létszámaiért, oktatói státuszaik megtartásáért. Az érdeklődés kedvéért gyakran kínálnak hát olyan „vonzó” (bár szakmailag ritkán kielégítő) órákat, amelyek témájának alig van bármi köze szakmánk központi problémáihoz. Ha valaki ma összehasonlítja a szociológiát a közgazdaságtannal és a politológiával, úgy láthatja, szakmánk hármas válságban van. Egyrészt elvesztette politikai vonzerejét (és radikális küldetését). Másrészt, úgy tűnik, nem talál megfelelő választ a közgazdaságtudomány és a racionális döntés-elmélet felől érkező módszertani kihívásokra. Harmadrészt a szakma teljesen összezavarodottnak látszik a tekintetben is, hogy vannak-e közös elméleti problémáink (melyek a „nagy könyvek”, amelyeket minden szociológusnak ismernie kell?), és abban is, hogy egyáltalán kívánatos-e még egy ilyen elméleti mag.

A SZOCIOLÓGIA POLITIKAI VÁLSÁGA

A hatvanas évek közepe-végétől a hetvenes évek elejéig-közepéig a szociológia mágnesként vonzotta a radikálisan gondolkodó egyetemistákat és fiatal kutatókat. Akkoriban „ez volt a teendő”, ha valakit a radikális reform vagy akár a forradalom érdekelt.

Alighogy elfoglaltam tanszékvezető professzori kinevezésemet a dél-ausztráliai Flinders Egyetem szociológia tanszékén 1976-ban, az ottani reformgondolkodású egyetemi tisztviselő, Peter Duncan, arra kért, látogassam meg az irodájában. Mindenekelőtt a portugál „forradalomra” emlékeztetett, amelyet nem a proletariátus, hanem a hadsereg hajtott végre. „Nos, számíthatunk arra, hogy Ausztráliában is a hadsereg lesz a forradalom vezető ereje?” – tette fel a kérdést. „Ugyan...” – válaszolta is meg azonnal. „De mint köztisztviselő el fogom küldeni őket magához szociológia szakra. A maga dolga pedig az lesz, hogy forradalmi tudatra ébressze őket.” Így is történt. Háromszor annyian jelentkeztek a „Bevezetés a szociológiába” című előadásra, mint ahány főt a legnagyobb előadásban le tudunk ültetni. Meg is volt az eredménye: az első év után számos hallgatónk radikális reformmerré vált és hitt egy jobb társadalomban. Ennek ellenére 1977-ben az ausztrál Munkapárt elveszítette a dél-ausztráliai választásokat. Peter Duncan magánügyvédi irodát nyitott, a radikális reformok véget értek Dél-Ausztráliában. (Tegyük hozzá, az én karrierem is megpecsételődött a Flinders Egyetemen: nem sokáig voltam ott már „a szociológia karizmatikus vezetője”).

De nem minden szociológia professzor radikalizálódott együtt a hallgatóival (még a fiatal oktatók közül sem). 1965 tavaszán posztdoktori ösztöndíjas voltam a Berkeley-n. Felvettem egy órát Marty Lipsetnél, a témavezetőm Nathan Glazer volt (micsoda kedves ember!). Korábban mindketten „balosok” voltak, majd a diákok radikalizálódására válaszul a konzervatívokhoz kezdtek közeledni. Ez nem volt példa nélküli eset. Dióhéjban: a szakma (különösen az idősebbek) a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején konzervatívabbakká váltak (a korábbi balosok konzervatívvá vagy „neoliberálissá” váltak), miközben hallgatóik egyre radikálisabban balra tolódtak. Idősebb flinders-i kollégáim jelentős aggodalmi dacára én a hallgatókkal tartottam – ez akadályozta meg, hogy dékán, rektor (vagy akárcsak hatékony tanszékvezető) lehessen –, és arra indított, hogy 1981-ben elhagyjam Ausztráliát és az Egyesült Államokba menjek. A helyzet ma éppen ennek a fordítottja: még mindig van számos, a ’60-as éveket idéző radikális tanszékünk, ám a hallgatóink mintha egyre konzervatívabbak lennének – konzervatívabbak, mint a professzoraik. És ha valaki konzervatív, mi a csudáért akarna szociológus lenni a helyett, hogy közgazdász vagy a racionális döntéshozatalban gondolkodó politológus lenne? Így már nemcsak az okoz nehézséget, hogy elegendő helyet biztosítsunk a szociológiában elmélyülni kívánók számára, hanem az is, hogy egyáltalán meg tudjuk tölteni az előadásokat érdeklődő hallgatókkal. Ez az, amit a szociológia „politikai válságának” nevezek, ez a mi politikai válságunk. Kettős veszéllyel kell szembenéznünk: nem tudunk elegendő számú diákot magunkhoz vonzani, és egyre kevésbé valószínű, hogy a szociológia képes még a radikális társadalmi reform foratókönyveit felvázolni.

A SZOCIOLÓGIA MÓDSZERTANI VÁLSÁGA

Ez szintén a társadalomtudományok „módszertani forradalmából” következik. Mióta létezik a társadalomtudományok fogalma, az önmagukat ide soroló diszciplínák arra törekcszenek, hogy igazolják, miért formálnak igényt önmaguk „tudományként” történő elismertetésére. August Comte számára a szociológia „a társadalom tudománya”, amely a társadalmi jelenségeket ugyanolyan szigorral tanulmányozza, mint a „tudósok” a természetet. A társadalom „tudományainak” egyike sem adhatja alább ennél az ígéretnél. Az elmúlt pár évtizedben ez az elvárás csak erősödött: csak azok a szakmák érdemlik meg, hogy „tudománynak” nevezzük őket, amelyek „okási összefüggéseket” állapítanak meg „változók” között. Azért kételkedhetünk: a társadalmi (és gazdasági)

jelenségek tanulmányozói képesek egyáltalán hihető oksági állításokat megfogalmazni?

Max Weber tartott attól, hogy nem képesek, így inkább az „értelmező társadalomtudományok” mellett tette le a voksát. Mi azonban nem adhatjuk fel az oksági magyarázat ígéretét – és ebben én is bűnös vagyok. Témavezetőként engem sem győzött meg soha, ha egy dolgozat a „hogyan?” kérdését kívánta megválaszolni. A szerzőt inkább a „miért?” megmagyarázására ösztönöztem. A „hogyan?” gyengécske kérdés, sosem cáfolható meg. Így hát, ha valaki tudományt akar művelni, akkor a „miért?” kérdését kell feltennie és megválaszolni. Ráadásul úgy kell megterveznie a kutatását, hogy azt is meghatározza, milyen feltételek mellett ismeri el kutatása „kudarcat”, illetve veti el hipotézisét. Hogy a problémát így érdemes felfogni, én E. O. Wrighttól tanultam.

A trükk mindebben az, hogy az oksági összefüggést csak véletlen kiosztással (*random assignment*), azaz csak gondosan megtervezett „kísérlettel” lehet ellenőrizni.

Igen ám, csak hogy a társadalomtudományok – különösen a szociológia, de bizonyos mértékben a politológia és a közgazdaságtan is – jobbakká a véletlen kiválasztásban (*random selection*), mint a véletlen kiosztásban (*random assignment*). Legfőbb módszerünk a véletlen mintákon alapuló survey módszer volt, amivel egészen meglepő sikereket értünk el. Ha mintánkat kellő körütekintéssel választottuk ki, viszonylag kevés (néhány száz) válaszadó megkérdezésével is előre tudtuk jelezni akár egy százmillió népeség választási magatartását is. Ez iszonyatosan nagy teljesítmény, és borzasztó mértékben meg is növelte tudásunkat a társadalmi, politikai és a gazdasági folyamatokról. Ennek ellenére egyetlen árva centivel sem vitt bennünket közelebb az oksági hipotézisek ellenőrzéséhez. Oksági hipotéziseket egyedül úgy tudunk ellenőrizni, ha a népeség egy részét „kísérleti csoportnak” nevezzük ki (*assign*), amelyet kiteszünk egy bizonyos ingernek („*treatment*”), a többiek pedig meghagyjuk a „kontrollcsoportban” és garantáltan megkíméljük őket ettől az ingertől.

A survey-kutatásnak, szemben a kísérlettel, mindig szembe kell néznie a „kiválasztás problémájával”. Sosem tudjuk kellő tudományos szigorral kizárni, hogy „A” csoport eredménye nem azért különbözik-e „B” csoportétól, mert „A” csoport eleve más volt (hiszen nem ismertük az „A” és a „B” csoportot a vizsgálat előtt), vagy esetleg azért, mert azt valamilyen más „inger” is érte. Egy egyszerű példán: tudjuk, hogy a házasságok tovább élnek. De hogyan lehet megállapítani azt, hogy azért élnek-e tovább, mert házasságok, vagy azért, mert az egészségesebb emberek hosszabb életet élnek, s ennél fogva nagyobb valószínűséggel házasodnak meg? Csak ha előre kinevezhetnénk (*assign*) egy 14 évesekből álló kísérleti csoportot, akiknek házasságot kell kötniük, és egy másik 14 évesekből álló kontrollcsoportot, akiknek nem szabad házasságot kötniük, majd x évvel később megvizsgálunk az egészségi állapotukat, akkor adhatnánk kellően szigorú tudományos választ az okság kérdésére. (Az ilyen véletlen kiosztás azonban lehetetlen.)

A társadalomkutatók mindenesetre próbálnak valahogyan kievickélni ebből a gödörből. Az egyik lehetséges megoldás mindeddig az volt, amikor az „oksági mechanizmust” próbálták azonosítani, vagyis leírni, hogy „X” tulajdonképpen miért okozhatja „Y”-t. (A házasság általában kevesebbet isznak, és többet esznek, következésképpen tovább élnek.) Ez nemes erőfeszítés – számtalanszor próbálkoztam magam is hasonlókkal kutatásaim során –, ám nem kellően meggyőző a „normál tudomány” „tudós” hívei számára (a minta kiválasztásának problémáját nem oldja meg). A survey-jel dolgozó kutatók más technikákkal is próbálkoznak: panelkutatásokat végeznek, mások élettörténeti interjúkat készítenek. Mindkettő remek ötlet, ám az alapvető problémákat ezek

sem oldják meg. (A panelkutatások során óhatatlanul veszítünk a megfigyelték, a követettek köréből; az élet-történet kutatása során az „emlékezettel” adódnak komoly problémák: az életünkre is csak szelektíven tudunk emlékezni.)

A közgazdászok, és különösen a politológusok, e problémát laboratóriumi kísérletekkel igyekeznek áthidalni. Ezek nagy előnye, hogy a laboratóriumban teljes egészében ki tudják szűrni a környezeti hatásokat, ám ennek ára hihetetlenül magas: elvesz a külső érvényesség. A laborkísérletekben adottak a véletlen kiosztás (*random assignment*) feltételei, ám a véletlen kiválasztás (*random selection*) elve nem érvényesül: fogalmunk sincs arról, hogyan általánosíthatnánk a laboratóriumi kísérletek eredményeiből, amelyeket rendre közép-osztályi egyetemistákon végeznek el... (Egy további „megoldás” lenne az úgynevezett „terepkísérlet” [*field experiment*]). Ebben az esetben a véletlen kiválasztás feltételei teljesülnének, ám semmiképpen sem tudnánk teljesülni a véletlen kiosztás feltételei.)

Mindazonáltal, míg a közgazdaságtan és a politológia folyton keresi a kiutat, és logikailag koherens (bár erre később még visszatértek) megoldást kínál az okság problémájára, addig a szociológia védekezésre rendezkedett be, nincsenek jó válaszai a kérdésekre, így módszertani válságba jutott.

A SZOCIOLÓGIA ELMÉLETI VÁLSÁGA

A szociológia elméleti szempontból sincs jobb formában, helyzete e tekintetben többé-kevésbé a nyolcvanas évek óta romlik. Egyáltalán nem táplálók nosztalgikus érzéseket a Merton–Parsons-féle egységes elméleti ortodoxia iránt. A strukturalista funkcionális meggyengülésével annak helyét egy – álláspontom szerint egészséges – elméleti dialógus vette át. Ezt főként Marx és Weber vitája uralta, miközben elegendő mozgástér maradt az újabb kihívások, a szimbolikus interakcionizmus és az etnometodológia számára is.

Meg kell vallanom, még a „rég szép időkben”, a hatvanas és a hetvenes évek aranykorában is komoly harcok dúltak a kérdésről, mely szerzők legyenek kötelezőek a szociológiaelméleti kurzusokon. Mostanra még szűkebb körű az egyetértés arról, mi a szociológia. Reménytelennek tűnik meghatározni fő elméleti témáit, amit néhány interdiszciplináris program csak tovább bővített: a women’s studies, az afrikai-amerikai tanulmányok, az ázsia-amerikai tanulmányok, a latin-amerikai tanulmányok, a kritikai kultúrakutatás és így tovább. Az oktatásnak és a tudományos vizsgálódásnak mindegyik legitim terepe, ez nem vitás. Meg is kell, hogy legyen a helyük az egyetemen. De ha valamennyit bevonjuk a szociológiába, azzal szinte teljességgel elhalványítjuk szakmánk határait.

Tanulságos az összehasonlítás a közgazdaságtannal, és bizonyos mértékig a politológiával is. Úgy tűnik, a közgazdászok megtalálták a választ a kérdésre, hogy mi alkotja szakmájuk elméleti alapjait. Majd’ minden közgazdász, akit ismerek (gyakorlatilag valamennyi közgazdaságtan tanszék az Egyesült Államokban, és jobbra Európában is), egyetérteni látszik abban, hogy miért kell a hallgatóinak elsőként a mikroökonómia alapelveit megtanulniuk, és hogy a makroökonómia alapelvei miért maradhatnak későbbre. Viszonylag nagy az egyetértés a tekintetben is, hogy mit kell ezeken az órákon tanítani. A sillabuszok olyannyira egységesítettek, hogy jószerivel bármely doktori fokozattal rendelkező közgazdásztól elvárható, hogy különösebb felkészülés nélkül

képes legyen tanítani e tárgyakat.

Mielőtt azonban túlságosan is sokat dicsérném a közgazdaságtant (vagy a racionális döntéshozatal elméletét), hadd jegyezzem meg: a „klasszikus” elméletalkotókat meglepő módon elhanyagolják mindkét szakmában. A Yale-en tartottam egy népszerű órát a „kapitalizmus válfajairól” (*„Varieties of capitalism”*), amelyet (mások mellett) számos végzős közgazdász hallgató is felvett. Az olvasmányok közé beillesztettem irodalmakat néhány olyan klasszikustól is, mint Adam Smith, Karl Marx vagy John Maynard Keynes. Legnagyobb meglepetésemre a közgazdász hallgatók – kevéssel a diplomájuk megszerzése előtt – e szövegek egyikét sem olvasták.

Később, egy közgazdász barátomtól tudtam meg, hogy doktori fokozatot is lehet a nélkül szerezni elismert tanszékeken, hogy a doktoranduszoknak érdemben meg kellene ismerkedniük a klasszikusokkal. Vagyis igen, a közgazdaságtannak van egy kétségtelenül koherens elmélete, ám ennek koherenciája valószínűleg azért tud olyan meggyőző lenni, mert a hallgatókat nem szembesítik a klasszikusok nagy vitáival. E vitakérdések talán régiek, azonban még korai lenne elfelejtenünk őket, ahhoz túlságosan is fontosak; visszatérhetnek és kísérthetik a szakmát, mint ahogyan Keynes – és Marx – elméletei is nyilvánvalóan megtették ezt a közelmúltban a globális pénzügyi válság idején.

Ezzel szemben a szociológia tanszékeken arról sem sikerül megegyezni, hogy mi legyen egy bevezető kurzus anyaga, és e helyett egy sor, egymástól nyilvánvalóan különböző elméletet és ismeretelméletet tartalmazó órát kínálnak. Vagy, ha mégis sikerül döntést hozni, akkor egyetlen bevezető kurzust írnak elő, valami vegyes felvágottat „Bevezetés a szociológiába” címen, ami a vonzó témák és a megszokott, unalmas telefonkönyvre emlékeztető alapfogalmak keveréke. A közgazdászok csinálják jól, vagy a szociológusok oldották meg értelmesebben a szakmába történő bevezetés problémáját? Vissza fogok térni e kérdésre később. Egyelőre elégedjünk meg annyival, hogy inkább a közgazdaságtan, mint a szociológia megoldása tesz jobb szolgálatot a szakma megalapozására. Volt egy beszélgetésem egy szociológia tanszékvezetővel, aki a szociológiát „normál tudományként” szeretné látni és arról álmodik, hogy a „Bevezetés a szociológiába” is nagyon hasonlít a mikroökonómia alapelveire. A pluralizmus pompás dolog – egészen addig, amíg a barikádok különböző oldalain állók képesek arra (és érdekeltek is abban), hogy szóba álljanak egymással. Eerre persze azt is mondhatná valaki, hogy a szociológia mára vészes közelségbe került a káoszhoz és a kommunikáció megszűnni látszik.

De ami még ennél is nagyobb aggodalomra ad okot: amint elveszítjük a megegyezést szakmánk „klasszikusairól”, egyre inkább elfogy annak bizonyossága is, mely kérdésekhez kell szakmánknak hozzászólnia és melyekben kell állást foglalnia. A szociológusoknak egykor volt egy értelmes megegyezésük arról, hogy mely problémák az „övék”, melyekben illetékesek. Ilyenek voltak az egyenlőtlenségek (a hatalom, a jövedelem, az életésélyek egyenlőtlenségei, az osztály, a nemzeti-etnikai hovatartozás [*race*], a gender), a foglalkozási és képzettségi előmenetel, a társadalmi mobilitás. Most nemcsak annak azonosítása okoz gondot, hogy melyek is pontosan a kutatási kérdéseink, hanem – micsoda szégyen! – a közgazdászok (és a politológusok) immár lehalásszák előlünk egykori vízeinket is. Hát nem fájdalmas, hogy a társadalmi egyenlőtlenségekről szóló legfontosabb könyveket az elmúlt évtizedekben olyan közgazdászok írták, mint Thomas Piketty és Joseph Stiglitz? Ennyire lemaradtunk volna?

KIÚT A VÁLSÁGBÓL?

De hadd zárjam e pesszimizmusba hajló gondolatmenetet a szociológiai szemléletmód erőnyeinek és erejének számbavételével és óvjam kollégáimat is attól, hogy a közgazdaságtan és a politológia legújabb trendjeit akarják utánózni!

A szociológiai szemléletmód ereje a reflexivitásában van.

Mindenekelőtt a szociológiának régire visszanyúló hagyománya, hogy képes rákérdezni és rácsodálkozni arra, ki beszél, és mi a szociológus (politikai) szerepe. Kezdődik e hagyomány Marx Károllyal: „Az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok” (Marx–Engels [1845] 1977: 98). Folytatódik Mannheim Károllyal: „...meghatározott véleményeket, megállapításokat és objektívációkat (a szó legtágabb értelmében vett »eszméket«) nem önmagukból, hanem a szubjektum léthelyzetéből ragadj[uk] meg, amennyiben e léthelyzet függvényeiként értelmez[ük] őket.” (Mannheim [1929] 1996. 75–76.) És tart legalább Alvin Gouldnerig: „Az értelmiség jövője és az új osztály felemelkedése” (Gouldner 1979). Amíg a szociológia meg tudja találni a „hang nélküliek hangját”, meg fogja találni követőit is.

A diákok valóban a konzervativizmus felé fordultak, bár azért 2008–09 után nőtt az elégedetlenségük a globális kapitalizmus egyenlőtlenségeinek kinyílása láttán – felismerték: mi vagyunk a vesztes 99%. Amint a szociológia visszatér fő problémáihoz – az osztályhoz, a genderhez, a nemzeti-etnikai hovatartozáshoz (*race*) és ezek egyenlőtlenségeihez, hatalomhoz, szegénységhez, elnyomáshoz, kizsákmányoláshoz, az előítéletekhez –, azon nyomban megtalálja érdeklődőit és visszatérnek a régi szép idők, amikor a diákok még a lépcsőkön is ültek, ahelyett, hogy üresen kongó előadótérmet hagynának maguk után. Michael Burawoy „közsociológiai” programja óvatos, de sikeres lépés volt ebbe az irányba. A Berkeley képzése – más szociológia tanszékekkel összehasonlítva – érdekes tudott lenni, a termék újra megteltek jó minőségű hallgatókkal.

Ha a szociológia vissza akarja szerezni politikai küldetését, nem követheti a közgazdaságtan diktálta trendet. Joseph Stiglitz szavaival: „A közgazdaságtan szaktudományból a szabadpiaci kapitalizmus törzsszurkolójává vált – ez az eltolódás pedig sokkal nagyobb mérvű, mint a közgazdászok gondolni szeretik. [...] [Amióta a köz] gazdaságtanról azt mondják, hogy képes pontos előrejelzéseket tenni, a neoklasszikus közgazdaságtudomány számos kulcsfontosságú előrejelzése vallott kudarcot. [...] Ha az Egyesült Államok sikert akar elérni gazdasága megreformálásával, e reformot a közgazdaságtanával kell kezdenie.” (Stiglitz 2010: 238 és 241.) Ha Stiglitznek igaza van, a szociológiának nem kell és nem is szabad a neoklasszikus közgazdaságtan mintájára átszabnia magát. Ha társadalmaink reformra szorulnak, szociológiánkat is meg kell reformálnunk, mégpedig úgy, hogy visszatérjünk elhagyott politikai küldetésünkhöz. Vissza kell szerezni a közgazdaságtantól illetékeségünket a nagy társadalmi kérdések megválaszolására, kritikai látásmódunkat, mégpedig azt, amely Marx és Weber klasszikus szociológiájára olyannyira jellemző volt. (Egykor ezt a törekvést „neoklasszikus szociológiának” neveztem el, bár javaslatommal nem arattam nagy sikert szociológus kollégáim körében. A marxi-weberi kritikai szociológiához való visszatérés élesen szemben áll a neoklasszikus közgazdaságtan kapitalizmus éljénzésével. A neoklasszikus szociológia egyben arra is hivatott lenne, hogy meghaladjuk azt a sztereotípiát, miszerint a közgazdászok okosak, a szociológusok pedig jótét lelkek, a nagy kérdésekkel a közgazdászok foglalkoznak, a szociológusok pedig csak részletkérdéseken szöszmötölnek.)

Számos kollégám a módszertani válságot a szociológia „normál tudománnyá” formálásával próbálja megoldani, követve a racionálistudomány-elméletre alapozó, viselkedést modellező, és laborkísérletekből származó adatokkal dolgozó politikatudományt, ahelyett, hogy megpróbálnák a valóságot a lehető legpontosabban leírni. De mint azt korábban említettem, bár a laborkísérletek során remekül ellenőrizhetők az oksági hipotézisek, a külső érvényességet képtelen biztosítani. És talán éppen ez a legalapvetőbb oka annak, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan oly sok „tudományos előrejelzése” tévesnek bizonyul.

Egy kedves kollégám, Gilles Saint-Paul a Paris School of Economics-ról, nemrég szemináriumot tartott a New York Egyetem Abu-Dzabi-i karán. Feltette a kérdést: vajon tudomány-e közgazdaságtan? Meggyőző választ adott: hogyan is lehetne az, ha rossz minőségű adatokat és olyan modelleket használ, amelyek nem cáfolhatók? Gilles szerint a közgazdaságtan egy „kulturális tevékenység” – ez a megállapítás jobban illik rá, mint az, hogy cáfolható előrejelzéseket tesz.

Amint azt korábban már megvallottam, én is sokkal előremutatóbbnak tartom a „miért?” kérdését a „hogyan?”-énál, és nekem is nehezemre esik jó kutatásként elismernem azt, amelyik nem cáfolható. Ám ahogyan Weber is csak idézőjelek közé téve írt „objektivitásról”, én is hajlok arra, hogy a társadalomtudományokat a társadalom „tudományaiként” lássam. A társadalomtudományok egyike sem tudomány (ha ez alatt az állítások olyan együttesét értjük, amelyek oksági összefüggései ellenőrizhetők). A társadalmi cselekvések „voluntarisztikusak”, „önkéntesek” a hobbes-i vagy parsons-i értelemben, ennél fogva pedig mindig feltételezik a „cselekvőképességet” („agency”), azaz valakit, aki képes döntéseket hozni (a mindenkor adott körülmények között). Ahogyan azt Marx is éles szemmel megfigyelte a „szabad akarat” és a „társadalmi meghatározottság” közti vitáról írva: „Az emberek maguk csinálják a történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják.” (Marx [1852] 1962: 105.) Az emberek döntéseket hoznak, ám e döntések csak sztochasztikus, nem pedig determinisztikus viszonyban állnak létehelyzetükkel. Webernek igaza van: képesek vagyunk értelmezni, amit tesznek, de sosem vagyunk képesek megmondani, mely tetteik „racionálisak”. Nem tudjuk előre jelezni, racionálisan mit tehetnek és mit fognak tenni. E tekintetben az értelmező szociológia előrébb jár a tudományos közgazdaságtan (és a politikatudomány) racionális döntés elméleténél és a szociológusok hibát követnének el, ha utánózni akarnák a „tudományosabb” közgazdász vagy politológus kollégáikat.

Van még valami, amiben a szociológia előnyben van a társadalom más „tudományaihoz” képest: ami engem egykor a szociológiához vonzott, az a kritikai reflexivitás volt, amivel az általunk használt adatokra is tekintünk. (Ez pedig a kvalitatív kutatókra talán még jellemzőbb.) Módom volt egyszer együtt dolgozni egy ragyogó kutatóval, aki világ életében survey adatokat használt (márpedig akkor már bőven az ötvenes éveiben járt). Egy alkalommal elárulta nekem, hogy életében még sohasem készített interjút. Borzasztóan meglepődtem: hogyan képes valaki hinni az emberek átkozott kérdőívkérdésekre adott válaszaiban, ha még egyetlen egyszer sem tett fel személyesen ilyen kérdéseket, és ha még sosem látta, ahogyan a megkérdezett küszködik a kérdéssel, amelyet irreleváns társadalomelméletekből merítve tettünk fel neki ahelyett, hogy a valós életből indultunk volna ki? Etnográfusok, például Howard Becker tanítványai, mindezt jól tudták: „el kell merülni” a társadalmi körülmények szabta helyzetben, mielőtt megtudhatnánk, melyek a jó kérdések. Etnográfus kollégá-

imtól: Bob Emmersontól, Jack Katztól, Elijah Andersontól, Mitch Duneiertől és másoktól tanultam meg, milyen sokat számít, hogy legyenek saját etnográfiai megfigyeléseink (és interjúink). Másik különben honnan vesszük a bátorságot, hogy azt mondjuk: mi valóban a társadalmi valóságot ragadjuk meg!? Nos, természetesen vannak survey-adatokkal dolgozó kutatók, akik megteszik mindezt – mindezzel nem az etnográfiát emelem a survey kutatások fölé. Pusztán el kívánom ismerni általában a szociológia általános kritikai önreflexivitását, különösen azt, amikor azt is kritikai reflexió alá vonja, hogy mit jelentenek az adatai és honnan származnak.

Mindezt úgy vélem, a szociológia jobban teszi, ha elfogadja önmagát „tudománynak” a helyett, hogy igazi Tudomány akarna lenni. Igen, a „miért?” kérdésre kell keresnünk a választ, de azért legyünk szkeptikusak abban a tekintetben, hogy mennyire jó választ tudunk adni e kérdésre. A közgazdaságtan és a politológia pedig jobban tenné, ha e tekintetben tanulna egy kis szerénységet a szociológiától.

Mi is hát e rövid írás fő mondanivalója? A szociológia valóban hármass válságban van. Rossz választ adott a „tudományos” kihívásra, amely a neoklasszikus közgazdaságtan és a racionális döntés-elmélet politológiája felől érkezett. Inkább utánozta őket, vagy divatos interdiszciplináris terek felé fordult, hogy visszanyerhesse a felé irányuló megcsappant érdeklődést. Az én javaslatom az, hogy forduljunk vissza Marx és Weber klasszikus hagyományához! A szociológia akkoriban még képes volt nagy kérdésekkel szembenézni. Ne fogadjuk el a jótét lélek szerepét, miközben a közgazdászok az „okosak”! A szociológia válasza a neoklasszikus közgazdaságtanra és a racionális döntés elméletek politológiájára rossz válasz volt – az is, amikor „normál tudománnyá” akart válni, és az is, amikor feladta szigorát és a politikai korrektség hangja lett.

Miért ne térnénk vissza a klasszikus marx-i és weberi hagyományhoz, amely a szociológia valódi, nagy kérdéseit vetette fel és a maga reflexív és értelmező módján komoly kihívást intézett a közgazdaságtan (és az akkoriban születő politológia) felé? Miért ne legyen ez egy balra húzó, kritikai, neoklasszikus szociológia?

HIVATKOZÁSOK

- Mannheim K. ([1929] 1996) Ideológia és utópia. In uő.: *Ideológia és utópia*. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Marx, K. ([1852] 1962) Louis Bonaparte Brumaire tizenharmadikája. In *MEM*, 8. kötet, Budapest: Szikra Könyvkiadó.
- Marx, K. – Engels, F. ([1845] 1977) A német ideológia. In *Marx és Engels válogatott művei*. I. kötet. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Gouldner, A. (1979) *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. New York: Seabury Press.
- Stiglitz, J. (2010) *Freefall*. New York: WW. Norton.